

РЕСПУБЛИКАН
ЭЛ ГАЗЕТ

Алтайдын Чолмоны

Газет 1922 жылда
15 ноябрьда тӱзӱлгӱн

Айдын жаңызы
ӱлӱрген айдын 23-чи кӱнинен

Толуны
кӱчӱрген айдын 6-чы кӱнинде

Эскизи
кӱчӱрген айдын 9-чы кӱнинен

Аразы
кӱчӱрген айдын 21-чи кӱнинде

2014 (Ат) жыл
ӱлӱрген ай
24
Кӱннин
чыгары—8.18
ажары—18.08
узуны—9.50
Пятница
24.10.2014
№206 (200119)

«Најылыктын наадайы»—Маймада

Ижемјини, сӱӱшти, најылыкты сыйлаган наадайлар

ӱлӱрген айдын 17-чи кӱнинде Маймада культуранын тӱс жеринде «Најылыктын наадайы» деген солун байрам-кӱрӱ кӱдӱринилӱ айалгада, бийик кеминде ӱтти.

Наадайлар—бӱткӱл телекей. Кажы ла ороондо, талада наадайлардын учуры, жажыды ӱйеден ӱйеге, жаандарынан жаштарына энчи байлык болуп келет. Алтайда наадайлардын бойынын анылу учуры, чӱм-жанжыгулары.

Кӱски кӱнде, жаандарыстын айлыгында јакшынак байрам баштапкы катап ӱткӱрилип јатканын тӱӱкилик учурлу керек деп, бойынын уткуулду сӱзинде Алтай Республиканын Устар палатазынын жааны Татьяна Бабрашева анылап темдектеди.

К. ПИЯТИНОВА.

Л. ИРКИТОВТЫН фотојуруктары.

ФОТОЈУРУКТАРДА: «Најылыктын наадайы» байрамнын элестери. (Элбеде бичимел газеттин келер номерлеринин бирӱзинде јарлалар).

Кыскарта

Юбилейге учурлай

Бӱгӱн эл театрдын јаан залында АР-дин культура аайынча министри, РФ-тин культуразынын нерелӱ ишчизи Владимир Кончевтин јайаандык энгири ӱдӱр.

Энгр Владимир Егоровичтин 60 јажына учурлалат. Мында уулчактардын алтай студиязы, АР-дин государственный оркестри, Артур Марлужоков ло онон до ӱскӱ артисттер туружар. Анайда ок Государственный Академический Јаан театрдын солисттери Екатерина Лехина ла Сергей Борзов туружып јадылар.

«Салымнын јылдызы»

РФ-тин нерелӱ артизи Анна Балина кӱрӱчилерине сақыбаган јанынан јаан сый этти. Театрла јилбиркеген эл-јон сӱӱген актрисазын јаныс та сценанын узы эмес, је јакшынак бичиичи де болгонын кӱрди.

Бу кӱндерде театрда онын «Салымнын јылдызы» деген бичигинин таныштыру энгири ӱтти. Мында билим ишчилер, бичиичилер, библиотекарьлар, актерлор ло депутаттар туружып, бичик керегинде санаа-шӱӱлтелериле ӱлештилер, авторго јакшынак кӱӱнземелдерин айттылар.

Јуучыл-

патриотикалык

таскамал военкоматта

АР-дин јуучыл комиссары Олег Денисенконын јетиргениле, келер јылда военкоматта јуучыл-патриотикалык таскамалдын ла черӱге белетенеринин тӱс јери ачылар.

Мынан озо военкомат кӱп јандај кадеттерле иштеген болзо, эмди олор бастыра школдордын уулчактарыла, черӱге барарга белетенип турган уулдарла бек колбуда иштеерге белетенет.

Борис Алушкин

артып калды

ӱткӱн неделеде АР-дин ветерандар Совединин јууны ӱтти.

Мында ветерандар Совединин башкартузы калганчы ӱдӱ кӱдӱрген ижи, кандый једимдер, турулталар болгоны керегинде јетирӱ этти, «тирӱ» куучын-эрмек ӱтти. Адакыда ветерандар председатели эдип катап ла Борис Кӱндӱлеевич Алушкинди кӱстӱп алдылар. Б. Алушкин бу јамыда онынчы јыл иштеп јат.

«Не? Кайда? Качан?»

Мындыј атту ойын бу кӱндерде М. Чевалковтын адыла адалган библиотекада ӱтти. Ойында јашӱскӱримнин ле ӱренниктердин 10 командазы турушкан.

Бу «кӱс-кыш-2014» сезоннын баштапкы ойыны. Јаңы јылга јетире база тӱрт ойын ӱдӱр. Анайып, беш ойыннын очколоры коштырылып, јенӱчилердин аттары адалар. Бу ойындардын тӱртӱзинде туружаачылар бой-бойлорыла тартыжып турган болзо, бежинчизи «синхронный» ойын болор—орооннын 1000 кире командалары бир ӱдӱ бой-бойлорыла ойноор.

Экинчи ойын кӱчӱрген айдын 11-чи кӱнинде ӱдӱр. Бу солун керек—«Горно-Алтайск каладагы јашӱскӱримнин тӱс јеринин» баштанкайы.

Светлана ТРИЯНОВА.

Солундар Жетирулер Солундар

68,5 миллион салковой ууламжылар

Туулу Алтайда агропромышленный комплекстин өзүмин улалтарга быыл “*Яны иштеп жаткан фермер*” ле “*Алтай Республикада мал-аш өскүрер билелик фермалардын өзүми*” деп ууламжылар аайынча грантовый жөмөлтө темдектелген. Мындый жөмөлтө тергеенин “*Журт ээлемиңн өзүми ле журтээлем продукциянын, сырьенин ле аш-курсактын рыногын аайлу-башту эдери*” деп государственной программы аайынча өткүрилет.

Алтай Республиканын журт ээлеми аайынча министерствозынын жетиргениле, “Яны иштеп жаткан фермер” деп ууламжы аайынча 49 миллион 888 мун салковой чыгарылары темдектелген. Бу акчанын 35 миллион 999 мун салковой федерал бюджеттен, 9 миллионы республикан бюджеттен чыгарылар, 4 миллион 889 мун салковой—программанын туружаачыларынын бойлорынын акказы.

“Алтай Республикада мал-аш өскүрер билелик фермалардын өзүми” деп ууламжыга 18 миллион 519 мун салковой темдектелген. Бу акчанын 7 миллион 111 мун салковой федерал бюджеттен, 4 миллионы республикан бюджеттен ле 7 миллион 408 мун салковой программанын туружаачыларынын акказы болуп жат.

“Яны иштеп жаткан фермер” деп ууламжы аайынча государственной жөмөлтөни 30-36 ээлеми алар. Эн жаан гранттын кеми—1,5 миллион салковой. Керектү жазалдар аларына бир катап берилетен жөмөлтө-болуштын кеми—250 мун салковой. “Алтай Республикада мал-аш өскүрер билелик фермалардын өзүми” деп ууламжыла госжөмөлтөни 3-5 ээлеми алар. Бу ууламжыда берилетен эн жаан гранттын кеми—3 миллион салковой.

Ээлемидерден келген баштану-заявкарды шиндеер тушта камыс баштану эткен кижинин жадынынын аялгалына, ээлеми көп улус жаткан жерлерден канча кире ыраак болгонына, андагы ар-бүткендик аялгалар журтээлем иш өткүрерине кандый уур-күчтер жетирип турганына аяру эдер. Анайда ок баштану эткен кижиде чыгарып турган журтээлем продукциянын садып турган жерлери бар ба, журтээлем потребительский кооперативтердин турчызы болуп турган ба дегенине база аяру эдилер.

Жербойынын улузына иштегедий жерлер тзөп турган ба, укут мал-аш өскүрер пе, журтээлем ууламжылу жерлери бар ба деген сурактар база аяруга алынар.

Бу конкурста туружарга күүнзеген ээлемидер баштану-заявкарларын 2014 жылдын күнүрген айынын 15-чи күнине жетире Алтай Республиканын журт ээлеми аайынча министерствозына табыштырар учурлу. Конкурста туружарга кандый документчаазындар керек болгоныла ведомствонун сайтынан таныжар арга бар.

“Алтай-Кай” ансамбльдин жаңы альбомы чыкты

Жарлу “Алтай-Кай” ансамбль жаңы альбомын чыгарган. Ол Алтайский биосферный заповедникке учурлалат. “Алтай Кабай” деп адалган бу альбомго “Алтын-Көл”, “Ирбис”, “Кочкор”, “Учар” ла онон до өскө кожондор кирет. Альбомдо кожондордын узунунын текши кеми 39,56 минут.

Яны альбомнын таныштыру-презентациязы жуукта Алтын-Көлдүн жарадында Беле кордондо өткөн деп, заповедниктин пресс-службазы жетирет.

“Алтай-Кай” ансамбль бастыроссиялык ла албатылар ортодогы фестивальдардын ла конкурстардын лауреады болуп жат. Тзөпгөнүнөн ала көп тоолу ороондорло жорыктап, анда жаткан калыктарды алтай албатынын культуразыла таныштырган.

Ансамбль 2001 жылда ЮНЕСКО-нын сыйын алганыла, анайда ок Гиннесстин рекордторынын бичигине киргениле жарлу.

Агашты уурдаары улалганча

Уурчылар калганчы өйдө республиканын үч аймагынын (Турачак, Шабалин, Кан-Оозы) жерлеринен текши тооло 130 агашты жыккандар.

Эн ле жаан чыгым Ушпадагы лесничествого эдилди деп, МВД-нын пресс-службазы жетирет. Танынан аргачыда иштеп турган 1989 жылдын кижизи Турачак аймакта Дмитриевка журттан 2 километр жерде туйказынан 104 жойгон жыккан. Эмди чыгымнын кеми чокумдаары аайынча иш өдөт.

Бу ла жуукта Барагаштан үч километр ыраагында аркадан уурчылар төрт тытты кескени жарталды, анайып Шабалиндеги агашхозко эдилген чыгымнын кеми 34170,36 салковой болды.

Онон озо Кырлыктын боочызындагы арка-туудан 15 тытты жыккан учурал илезине чыгарылды.

Полиция уурчыларды бедирейт.

Жетирулерди К. ЯШЕВ ле Т. ТОХНИН белетгендер.

Пресс-конференция

Жаннын ижин жангыртар амадула

Эл Курултайдын үлүрген айдын 17-чи күнине өткөн сессиязынын кийинде онын турулталарыла жанжыккан пресс-конференция өткөн. Республикан СМИ-лердин журналисттериле АР-дин парламентинин спикери Иван Белеков, Эл Курултайда КПРФ-тин фракциязынын жааны Виктор Ромашкин ле «Справедливая Россия» партиянын фракциязынын жааны Александр Груздев тушташкан.

Эл Курултайдын ээчий өткөн 3-чи сессиязында көрүлген сурактардан АР-дин парламентинин спикери Иван Белеков аныла аяруны АР-дин Башкарузы-

нын сайлама-тзөпгөзи ле жербойында бойы башкарынып иштеер жанды тзөпгө керегинде жасактарга, анайда ок АР-дин Башкарузынын Председателинин ордынчыларын жөптөштер суракка эткен. Депутаттар Алтай Республикада пенсионерлердин 2015 жылда жадын-жүрүмине керектү эн ас акча-манаттын кеми жөптөгөнүн ол айткан. Бу көргүзү келер жылда 7107 салковой болор ло, 2014 жылга көрө, 12% көптөгөн.

Жербойында башкарынып иштеер жанды тзөпгөрүнүн ээжилери керегинде сессияда жөптөгөн жасак керегинде айдып тура, бу үлекер республиканын парламентинде быыл кичү изү айдан бери шүүжилеп келгенин спикер темдектеген. Тургуза өйдө жасакчы, бүдүреччи ле жербойында башкарынар жандардын ижин жангыртар ла кубулта тзөпгөр иш өдүп жат деп, ол айткан. «Бис ончыбыс талдаштардын калапту тартыжузын жуукта өдүп чыктыс ла жербойында башкарынар жандардын ижи, анчада ла журт жезелердин ижинде келишпестер ле жедикпестер керегинде эл-жоннын шүүлтелерин көп уктыс»—деп, Иван Белеков журналисттерге куучындаган. Жөптөгөн жасак жербойында жаннын ижин жангыртар, башкартузы тузалу ла турулталу иштеер амадула белетелген.

Каланын ла аймактардын жаандары, жөптөгөн жасак аайынча, чыгартулу жаннын депутаттарынан тудулар. Муниципал тзөпгөрүнүн жааны коштой ло чыгартулу жаннын башкараачызы болор. Администрациянын жааны дезе ишке жөптөжү аайынча алылар ла сити-менеджер деп адалар. Мындый сити-менеджерлер бир аймакта иштеп, бир канча өйдүн бажында өскө аймакта мындый ок ишти бүдүрер аргалузын спикер жартаган.

Көнү талдаштарды токтоткону керегинде куучын өтпөй жат, кала, аймак ла журт жеезе кеминде депутаттарды көнү талдаштарда тудары артып калган деп, Эл Курултайдын жааны пресс-конференцияда айткан. Бу ок өйдө жербойында башкарынып иштеер жанды тзөпгөрине чыгарып турган акча билдирлү астаар. АР-дин Башчызы Александр Бердниковтын сессияда айтканыла, кезик аймактарда 500 эл-жонду журт жеезелерде муниципал ишчилердин тоозы 11 кижиге жедип жат, 30 мун эл-жонду Майма аймакта дезе—47 кижиге. Жербойында башкарынып иштеер жанды тударына чыгарган чыгымдарды астадары жаан учурлу болгонун спикер темдектеген.

АР-дин Башкарузынын сайлама-тзөпгөзи керегинде жасакка аяру эдил, ол эмдиги өйдүн некелтезине келижер, албаты-жон тургускан сурактарды аайлаарына, иштеерге эптү болор учурлузын Иван Белеков айткан. Жөптөгөн жасактын амадузы шак мындый деп.

Сессиянын шүүжүзине чыгарган сурактар комитеттерде жазап белетелген учун иш жылгыр өткөнүн Эл Курултайда КПРФ-тин фракциязынын башкараачызы, парламенттин жасакберим иш ле национальный политика аайынча комитетинин жааны Виктор Ромашкин темдектеген. «Башкаруда иштеген ончо кадрлар ылгалар ла ижи ширтелер деп, Алтай Республиканын Башчызы сессияда айткан. Ишти жангыртары керегинде бу угузуларды оппозиция жарадып жат. Олор жүрүмде канайда бүдерин өй көргүзөр»—деп, Виктор Ромашкин пресс-конференцияда айткан.

Республиканын Башчызы талдаштардын тартыжузын өдүп чыкканын ла эл-жоннын туштажуларда тургускан

сурактарын, улуска берген сөзин бүдүрер деп ижинип турганын ол угускан. Шүүжүгө чыгарган ончо сурактарды депутаттар жөмөгөнине бу аялга база камаанын жетиргенин комитеттин жааны аярган.

Жербойында бойы башкарынып иштеер жанды тзөпгөр керегинде жасак керегинде айдып, коммунисттердин партиязы орооннын, тергеелердин ле муниципал тзөпгөрүнүн жаандарын талдаштарда албаты тудар учун тургусканын Виктор Ромашкин пресс-конференцияда айткан. Жөптөгөн өскө жасактардан ол АР-дин парламентинин Регламентине эдилген кубулталарды темдектеген. Онойдо, АР-дин прокурорынын республиканын жасагы федерал жасакка келишпей турганы керегинде ле о. ө. некелтелерин келиштире комитетте көрүп, ээчий сессиянын шүүжүзине чыгарар ээжи жарадылган. Депутаттар АР-дин Шинжү-чотоор палатазынын жаанын ла онын ордынчызын сессияда жажытту үнбериле тудар ээжини Регламентте артырып, же коштой парламентарийлерге ачык үнберил өткүрер арга бергенин Виктор Ромашкин куучындаган.

Алтай Республиканын Башкарузынын сайлама-тзөпгөзине АР-дин Башчызынын, Башкарузынын Председателинин шүүлтезиле, өскө дө жамылар кийдирилер аргалу деген көрүмди депутаттар жөмөгөнүн «Справедливая Россия» партиянын Эл Курултайда фракциязынын башкараачызы Александр Груздев пресс-конференцияда куучындаган. Сайлама бир күнге эдилбей жат ла өйдүн некелтелерине келиштире иштеерине эптү болор учурлу деп, ол айткан.

Жербойында бойы башкарынып иштеер жанды тзөпгөр керегинде жасакты жөптөгөрүн фракциянын турчылары жөмөбөгөн эмтир. Каланын, аймактардын ла журт жезелердин жаандары эл-жон текши тургускан талдаштарда тудулар учурлу, бу бизин партиянын көрүми деп, ол айткан. «Мен ару ла жараш Горно-Алтайск калада жатканым, онын мэринин ижинде камааным бар учун оморкоп жүредим, не дезе, мен бу кижини текши талдаштарда тударында турушкам»—деп, Александр Груздев пресс-конференцияда куучындаган.

Алтай Республиканын Башкарузынын Председателинин ордынчыларына тудулан улус ончозы профессионалдар ла мынын алдында жедимдү иштегенин фракциянын жааны темдектеген.

Светлана КЫДЫЕВА.

Кыйу-грандары коштой ороондордын колбулары

”Бистин текши айлыс—Алтай“

Үлүрген айдын 17-чи күнүндө Казахстан Республиканын Күнчыгыш-Казахстан облазынын Усть-Каменогорск калазында Калыктар ортодогы ”Бистин текши айлыс—Алтай“ деп координационный советтин XIII жууны өткөн. Оңдо Алтай Республиканын Эл Курултайынын аграрный политика, экология ла ар-бүткенди тузаланары аайынча комитетинин председатели Василий Манышев турушкан.

Жуунда Жаан Алтайдын талаларынын жонжүрүмдик-экономикалык өзүминин ле калыктар ортодогы өмө-жөмөликтин турултазын бийиктедери керегинде сурактар көрүлгөн. Бу сурактарла көрүм-шүүлтелерин Күнчыгыш-Казахстан областын акими Бердыбек Сапарбаев, Алтай крайдын губернаторы Александр Карлин, Монголиянын Байан-Улгий аймагынын губернаторы Хузкей Дармен, Китай Албаты Республиканын Синьцзян-Уйгур автоном районунын билим ле техника аайынча башкартузынын жаанынын ордынчызы Ху Кэлинь, Монголиянын Кобдо аймагынын губернаторынын ордынчызы Морх Амарсана ла өскөлөри де айткандар.

Бистин таланын чыгартулу кижизи Василий Манышев жуунда куучын айткан. Ол 1998 жылда Урумчи калада Алтайдын конвенциязы жарадылганын ла ондо кыйу-грандары коштой талалардын экономикада, экологияда, билимде, культурада, айландыра жаткан жерлерди корырында ла өскө дө керектерде өмө-жөмө иштеер шүүлтелер айдылганын туружаачыларга эске алындырган.

Василий Манышевтин жуунда темдектегениле, бүгүн бу сурактар жүрүмде бүдүп жат ла оморды бүдүрери кыйу-грандары коштой талалардын Калыктар ортодогы ”Бистин текши айлыс—Алтай“ деп координационный совети ажыра өдөт. Онойдо ок экология

бөлүктө эдерге темдектелген керектер жедимдү бүдет. Мында ар-бүткеннин анылу коруда жерлерин өскүрерине ле жөмөорине жаан учур берилет. Олор биологиялык жүзүн-башка байлыктарды корырынын сурактарыла коштой, талалардын жонжүрүмдик-экономикалык өзүминде база болушат. Болуш жербойында эл-жоннын жанжыккан эзем иштерин, албаты устарын, журт туризмди жөмөори ле эл-жонды ар-бүткенди корырына тартары ажыра эдилет.

2014 жылда Алтай Республиканын Башчызы, Башкарузынын Председатели А. В. Бердников ЮНЕСКО-нын ар-бүткеннин ”Алтайдын алтын кырлары“ деп объектин ар-бүткеннин ле культуранын жаба учурлу объекти деп адаар, ого Алтай Республиканын Пазырык өйдөгү археологиялык корумдарын кийдирер баштанкай эткенин В. К. Манышев база айткан. Бу баштанкайды ЮНЕСКО-нын Россиялык комиссиязы жөмөгөн лө Алтай байлык ар-бүткениле, культурада энчилериле аныланып турган, чактарла кижиликтин түүкизинин керестери туулган ла орооныстын байлык культуразы энчилелип арткан тала болгонун темдектеген. Докладчик онойдо ок Алтай Республиканын Монголия Албаты Республикасыла виза жок болорынын сурагыла эткен баштанкайын эзеткен. Россиянын Президенти В. В. Путин Монголияга окылу жол-жорыкка жүрерде, бу сурак жарадылган болгон.

Жуунда онойдо ок Жаан Алтайдын талаларында үредүлик, саду-экономикалык өмө-жөмөлик, жашөскүримле толыжары ла Колбулардын Шанхайский организациясыла (ШОС) жаба иштеери жанынан сурактар шүүжилген. Келер өйдө өдөтөн жуунда көрүлетен төс сурактардын бирүзи ол туризмди өскүрери болор. Ол тоодо 2015 жылда Кытайда туризм ле спорт аайынча калыктар ортодогы фес-

тивальды өткүрери керегинде ээжиге кол салылган.

Жууннын уч-турултазында Калыктар ортодогы ”Бистин текши айлыс—Алтай“ деп координационный советтин 2015 жылда ижитожынын планы ла жууннын түп-шүүлтелери жарадылган. Темдектезе, жууннын туружаачылары ШОС-тын Жашөскүрим соведине мындый сурактарла баштанган. Олор: туризм ле спорт аайынча калыктар ортодогы ”Жаан Алтай“ деп фестивалды ШОС-тын Жашөскүрим совединин ороондорынын 2015 жылда ла ээчий жылдарында төс иштеринин планына кийдирзин; кыйу-грандары коштой талаларла өткөн ”Алтай—алтын кырлар“ деп турист жолдордын системазын өскүрер ишти улалтар; Калыктар ортодогы ”Бистин текши айлыс—Алтай“ деп координационный советтин туружаачы-орондорынын вузтары ор-

тодо студенттериле улайын толыжарын төзөөр шүүлте эдер. Онойдо ок саду-экономикалык колбулар, су-кадыкты корырында ла өскө дө бир бөлүк керектерде өмө-жөмөлик иштер темдектелген.

Калыктар ортодогы ”Бистин текши айлыс—Алтай“—Евразия-тала деп координационный совет 2003 жылда төзөлгөнине эске алынып ийели. Ого Россиянын кыйу-грандары коштой алты талазы, Казахстан, Китай, Монголия кирет. Жаба үлекерлер жедимдү бүдүп туру, ”Кыйу-грандары коштой Алтай“ деген текши сайт жөмөлөт, калыктар ортодо билим-технический ле экономикалык жетирүлер алыжар портал төзөлгөн. Советтин ээчий жууны 2016 жылда Монголиянын Кобдо аймагында өдөр.

(Алтай Республиканын Эл Курултайынын пресс-службазы).

АР-дин иш ле жонжүрүмдик өзүм аайынча министерствозы жетирет

Жоболду улус аяру жок артпай жат

Көзинен артаган улустын бастыроосиялык обществозынын Горно-Алтайсктагы организациязынын 2014 жылда бүдүргөн ижи аайынча конференциязы өтті.

Онын ижинде республиканын ончо аймактарынан келген группортор турушкан. Жуунда темдектелгениле, бу организация окылу жанла жуук колбу тудуп иштейт. Онын ижинин төс ууламжылары көстөринен артап кенек арткандардын республикада журтап жаткан улусынын жилбүлерин ле тап-эриктин корулаары, социальный жанынан жөмөори, реабилитациязы болуп жат.

Көзинен артагандардын бастыроосиялык обществозы АР-дин иш ле жонжүрүмдик өзүм аайынча министерствозы өткүргөн социальный ууламжылу үлекерлердин конкурсынын уч-турултала-рыла 2014 жылда субсидия алган. Онын акказыла фотоаппарат, компьютер ле принтер алылган, анайда ок аймактарла жол-жорык болгон, көстөринен оору улустын жадын-жүрүми шинделген.

ВОС-тын Горно-Алтайсктагы организациязында художественный самодетельностьтын «Белая трость» деп ансамбли (башкараачызы Г. Г. Маслов) эрчимдү иштейт. Көстөри оорып, кенек арткан улус су-кадыкты орныктырарынын спорт керек-жарактарында («Кросс наций», «Лыжня России», «Российский азимут») жедимдү туружадылар. Уур-күч сурактар бар да болзо, ВОС организациянын ончо турчыларына аяру эдип, билдирлү болуш жетирерге чыр-майып иштейт.

Жаан жаштулар компьютерге үренет

Бистин республиканын жабы жаандай берген улусын компьютерле иштеерине үредеринин «Доступный Интернет» деп конкурсынын уч-турултазы эдилди.

Оны АР-дин иш ле жонжүрүмдик өзүм аайынча министерствозы, «Россиянын пенсионерлеринин бирлиги» деп текшироссиялык жондык организациянын республикан бөлүгинин правлениези, Эл-жонды социальный жанынан жеткилдееринин республикан төс жери төзөп өткүргөн. Конкурстын төс амадузы—жабы жаандай берген граждандарды обществонын эмдиги өйдө жүрүминде эрчимдү туружарына жилбиркедиштер эдери, эмдиги өйдин цифровой технологияларыла, ол тоодо Интернетле тузаланарына үредери. «Доступный Интернет» деп конкурс жаан жаштуларга бой-бойыла колбу тудуп куучындажарга жаан камаанын жетирет, ол кандый ла кижиге жангыс ла компьютерле иштеп билер эмес, анайда ок ончо солун-собрларла таныжар арга ачып жат.

Бу конкурста кажы ла аймактан бир кижиден турушкан (61 жаштан ала 67 жашка жетире 11 жөнүчил). Олор текст бичири, керектү жетирүлер бедиреери, электрон самара бичип аткаары жанынан маргышкандар. Анайып, конкурстын жөнүчили болуп Турачактан И. С. Истомин, 2-чи жерде Горно-Алтайсктан В. И. Лагудочников болгон ло бу экүге планшет сыйлалган. Чамал аймактан 3-чи жерге чыккан С. Г. Шилова электронный бичикле кайралдаткан. Конкурстын арткан туружаачыларына АР-дин иш ле жонжүрүмдик өзүм аайынча министерствозынын дипломдоры табыштырылган.

Солундар

Алтай тилдин күни—Л. В. Кокышевтин чыккан күнүндө

Орус тилдин күни А. С. Пушкиннин чыккан күнүндө, кичү изү айдын 6-чы күнүндө, текши Россияда ла онойдо ок Алтай Республикада өдөт.

Быжыл кандык айдын 11-чи күнүндө Алтай Республиканын Башкарузынын Алтай тилдин күни жарлу алтай поэт Л. В. Кокышевтин чыккан күнүндө, үлүрген айдын 20-чи күнүндө, өткүрилер деп жөби чыккан эди. Мынайып баштапкы катап Алтай тилдин күни анылу темдектелер, бу баштанкай жанжыгу болуп улалар деп окылу жөп жарадылган.

Алтай тилдин өзүмиле колбулу иш жыл туркунына үредү, культура ууламжыларда өдүп ле жат. Ол тоодо бүдүретен амадулардын тоозына Башкаруда тилдин политиказыла колбулу комиссияны орныктырары, алтай тилдин бүгүнгү күндө айалгазы керегинде билим-практикалык конференцияны, онойдо ок алтай тилдин учуры керегинде окылу энирди белетеп, төзөмөлдү өткүрери жанынан иш кирет. Бу айдын 20-чи күнүндө ИПКРО-до Алтай тилдин күни темдектелди.

Жаан-Жаламан—жараш журт

Үлүрген айдын 31-чи күнүндө Жаан-Жаламан журттын эл-жоны клубынын 80 жылдыгын, онойдо ок «Мечин» деген жайаан өмөликтин 5 жылдыгын көдүри-нилү айалгада темдектеерге белетенет.

Онойдо ок журттын жаан жашту, тоомжылу улусын уткып, байрамдык ойын-концерт көргүзилер. Каладан жерлештери, артисттер келип, бу жаан байрамдык эниртуштажуда туружар амадулу.

К. ПИЯНТИНОВА.

Эрјине мал: кайкамчылу

Үлүк мал керегинде көп лө бичилер боло берди. Мен де отурала, бу бичичилерге атааркашса кайдар деп санандым.

Ат керегинде канча ла кире көп бичизен, түней ле түгезип болбозын. Ненин учун дезе ат эн ле жараш, керсү, сагышту мал. Бичик-литературада, журук-искусстводо ло архитектурада ат экинчи жерде. Баштапкыда кижиле, бойы бичип, журап, пландап, бойын көргүзүп турганы учун.

Аттын атту-чуулузы Грециянын жебрен мифтеринен бери макталып келген. Алтай чөрчөктөрдө ошон артпаган. Канча каандарды, баатырларды ады өлүмдерден айрыбады. Адынын сүмелү айткан жакылталарынан канча баатырлар тирү артып, канча женү алгылабады. Адыла ээзи бой-бойлорынан айрылышпас бүдүмжилү де, бирүзи бирүзи учун тынын да берген учуралдар түүкиде ас эмес.

Түүки бичиктерде көп учуралдар айдылып жат. 1675 жылда француз маршал жууда өлтүрө аттырып саларда, онын минген ижемжилү ады Ла Пи деп бее өштүге удуркалып барала, база өлтүрөтө аттырткан. Англияда черунин национальный музейинде император Наполеоннын Моренго деп сүүген адынын сөөгү эмдиге туруп жат.

Петр Великийде сүүген Лизетта деп бее болгон. 1698 жылда ол гран ары жанынан жанып жадарда, Рига каланын жанында аттар саткылап жаткан. Петрга карабахский укту бир бее сүреен жараган. Лиит каан бир де башка сананбай, минип жүргөн ады ла үстине 100 гульд деп акча берип, Лизеттаны садып алган. Каан ла ат экү бой-бойлоруна сүреен жарашкан. Петрдан өскө кемди де укпас, ээзи жокто узак өйлөргө ажанбас та. Полтавада жууда Лизетта шыкап адып жаткан шведтин огынан Петрды аргадап алган. Петрдын канча ла бар журуктарында ла статуяларында атту-чуулу Лизеттанын сүри. Ленинградтагы «Медный всадникти» Лизетта жарандырган деп айдарга жараар..

Плутархтын айтканыла, Буцефал деп ат Александр Македонскийди өлгөнчө, одус жылдын туркунына ончо походтордо алып жүргөн. Полководец ижемжилү адын адап, город төзөгөн. Монголияда 20 жылга жарыштарда бир де катап жеңдиртпеген Арвайхээр деп аттын адыла адалган город бар. 62 жашка жеңип, кажы ла күн, жааш-кар да болзын, суула баржа тарткан Билли деп аттын магы да бар. Башка-башка бүдүмдерде: уур кош тартарында, жарыштарда, мантаарында да рекордсмендер кайда барат.

Эрјине мал качан да кижиле кожо болгон, иштеген де. А качан керек болордо, төрөли учун жуулашкандары да жеткилинче ле эмей.

Ада-Төрөл учун Улу жууда гитлеровецтер улусты өлтүргенинен өскө ар-жөөжөни, мал-ашты да тажыгылаган ла. Россиядан айдап апарган аттарды мылтыкту, ийттерлү солдаттар каруулдаган, ненин учун дезе, аттар төрөлидөн качкылаган.

Берлинге жеткен бир фронтовиктин куучыны: «Россиядан Германия жаар айдап апарып жаткан аттарга туштаган. Олор кайдан да билип, бистин солдаттарга келип, тумчугыла жыжынып, көстөринен жажы агып турган».

Бир мун тогус жүс жирмезинчи жылдарда телекейде военнопольникинтер военный парадтарды ачык машиналарла мантадып алып тургулаган. Жаныс ла Совет Союзта, канча катап Сталинге айдарда, ол мойноп, «Выезд полководца верхом производит куда более эмоциональное воздействие на войска и всех окружающих, чем на автомашине» деген.

Парадтарды жаантайын ла жер-телекейде эн тын кавалеристтердин бирүзи С. М. Буденый ачып туратан, сүүген Софист деп

адынын үстинде. 1941 жылда 7 ноябрьдагы парадта, 1945 жылдын июнь айында Ленунин парадында Кызыл площадьта база ла эрјиненин туйгагынын табыжы торгулган. Баштапкыда парадты Сталин алар деп шүүшкендер, же парадты Г. К. Жуков Кумир деп боро атту алган. Полюс деп кара атту Н. Н. Рокосовский парадты башкарган. Онойып, эрјине мал бойлорын жуунун женүчилдери деп көргүскени ол туру.

Онойып, чөрчөктөрдө дө, жүрүмде де эрјине малдын бүткен бүдүмин, ижи-тожын ла көргүскен жедемдерин билеримле кыскарта бичигеним бу. Эмди бу малла оошоштон колболыжып көргөн-укканымды кычыраачыларга жетирейин деп.

Энем өрөкөн жажына ла колхозто ийнек-уй мал кабырган. Мен оошош, кайда да 4-5 жаштумда бисте Чочко сур деп ат болгон. Көөркийдин жобожы коркышту, карган учун ондый болбой. Өлөңлө, суула азырап туратам, мени ээчип жүрер. Нени де эдип турзам, канайтпас та. Алдына кираалган тырмап, сыймап отураарым.

Бир күн түжине ле кажаннан уйдын богын тартып, кырага апарып төктим, ортолыктан одун тартып экелдим, өлөн тартып экелеле, чанактан жегеле, өлөн салып бердим. Мен ого база ла амыр бербей, куйругыла берижип, көрүп турзам, бир будын көдүреле, менин ичиме тийдиреле, мени араай чанактын үстиндөдөн отургуза ийде салган. Бала деп ондойтон болбой. Мен ачынганымнан эмес, жобож адым мени «коргошту» тепкен деп сыр-сыгытта.

Үлүк мал-көөркий кайдан да болзо, жанып келер. Этке апарып табыштырган эки ат Бийсктен Чибитке жангылап келгилеген деп угуп жүрөтө. Же бу барган жолыла тракты өрө жангылап келген дегейс. Алдында Алтын-Көлдө катер де, теплоход то жокто, алты кижиле кайыкла эжер кара кемеле Артубашка Балыкчыдан эки ат апарган. Бир канча өйдөн аттар жылайган. Канча бедиреп тапкылабаган. Бүдүн-жарым айдан байагы аттар Чери деп жерге жеңип, Кыгы сууга туйуктанып калгандар. Алтын-Көлдүн ондо, солдо жарадыла мал өдүп барардан, кижиле де өдөр жол жок. Кезик жерди Айу кечпен деп тегиндү адабаган не. Жайлу дегенинен күн чыгыш жанында Камга деп сүреен жалбак булун (залив) бар, оны канайып кечкилеген. Тайга-ташты эбирип, хакас, сойон жерлерине жеткилеп жүргүлөгөн болбайсын бараксандар. Чери дегени ле Кыгы суу Кырсайда теплоход токтойтон жерден күнчыгыш тужы.

Менин орус укту Димаков деп акам жууга барала, жанбай жүрүп, Казакстанда жадып, бу ла сегизен жылдарда келип, Кебезенде барып журтаган. «Алтай кижиле божоп жатса, орынынын кийинде стенеде илгиште мыл-

тык турар, тышкары чакыда ады киштеп туратан учурлу, меге ат таап бер» — деп айдарда, ат таап бердим. Оны ол катерле Артубашка жетирип, ошон Кебезенге минип жетирген. Ат эмеш үрене берерде, тужак откорып турарда, база ла жылайган, таппаган. Күскиде Чолушман совхозтын уулдары этке мал айдап, тайгала Артубаш жаар баргылап жадарда, Көлдүн сол жанында Обоо деп жерде тужакту ат келип жадар. Уулдар атты таныйла, Кебезенге Димаковко жетирип бертир.

Мал айдаачылардын жааны Аскышев Владимир Сергеевичтен «Жанып жаткан малды кайра апарбас учурлу, тужагы ла не чечип ийбенеер» дееримде, «Уулдар ла аракызын ичтен дешти не» деди. Бир канча өйдөн байагы акам жада каларда, сөөгине бардым. Кебезенде айылына жууктап барзам, ат өлөн жип туру. Ады Мелјен ат. «Мелјен ат, Мелјен ат» дееримде, чочыган неме чилеп, бажын көдүреле, имиренип, мен жаар базарга туру. Сөөкти көдүрерине жеңиппегем, эртенде Мелјен атты чанактап алала, эски Кебезенде сөөксалгышка кечтис. Ат менен ле көстөрүн албас, ээчип баскадай, же бууда да. Жанына келзем, жыжынат. Көзинин жажы тоолонгон деп айтапыз. Көөркий тилдү эмес, нени айтсын. Жаныс ла «Кайдаан берийген эдим адымды» деп уур сагышту жангам.

Оны кайкаар неме туру. Ол мынайда барзам, жана берерим деп сананып турган бедир, природный инстинкт ле апаратан болбой. А кем билер, көллө барып жадала, айландыра көрүп, темдектеп те туратан болбой. Ат ла уй малдын башказы да бар. Алты айлу бозу Күндүк жерден жанып келет деп, улус айдыжатан, Күндүк дегени атту кижиле бир түшке жортотон жер.

Балыктуулда журтаган Яраков Марат Николаевич куучындаган: «Алдында совхозторго вертолет иштеп турарда, Тадышева Анастасия эзеи вертолетло Чолушпадан бир ийнек экелтир. Бир канча азырайла, үренген ле болбой деп, сууга чыгарып ийерде, онызы суу да ичпей, мантаган ла эмтир. Же, Чолушпадаан мантай беретен туру дежи, кийиннен жүгүрүшкен, атту да мантактандары бар. Ийнек вертолеттон түшкен жерине барала, ары-бери базып, мөөрөп лө турган.

Марат Николаевич бойы кыштадарга, Кара Суу деп турлуга машинала эки торбогын жетиртир. Барала торбоктордын көстөрүн бөктөгөн таарын чечеле, машинадан түжүрүп, кажаан-чедендеен айдап барадарда, онызылары блаайла, ойтто мантап келеле, машинаны айлаанып, мөрөжип турган деп куучындаган.

Ийнектер жол көрбөгөн, а аттар кемеле, катерле баргылап жадала, жаратты, тай-

галарды көрүп, темдектеп барааткылаган эмес пе, кем билер.

Бир канча жыл кайра газеттен бе, журналдан ба кычыргам. Мурманск каладан бир биле балдарыла Кара талайда амырайла, жанып барадып, Москвада токтоп, ажанып, магазиндеп жүргүлөйлө, машиназына келзе, машинада артырып салган кискези жок. Канча кире бедирегилейле, таппай, кородоп жангылай берген. Беш жыл өткөн бажында айылда отургылаарда, эжикти неме тырмап, киске маарар. Эжикти ачар болзо, жылайган кискези кирип, конотон, ажанатан жерлерине барып, эзлеринин кучагына чыгып, жажып турган. Оны канайып ондоор. Москвадан Мурманскка жедеге канча суулар, канча көлдөр кечер керек. Беш жылга көөркий нени жип жүргөн, Север жердин жаан карларын канайып өдүп жүргөн. Кайкаар неме мында туру.

Ойто эрјине малыска көчөктөр. Чолушпада Беш акча деп жоон кер ат болгон. Бу атты бир де кижиле мантадардан болгой, жеңдиртип те болбогон. Кемизи де «Мыны беш те акчага берзе албазым» — деерде, «Беш акча» деп адагылап салган. Оны кайдар, этке ле ийер дежи, Бийсктөөн апарып жадарда, Улаганда Бычыков Савелий Иванович деп кижиле адына солып алган. Савелий Иванович бойы Чолушпадын кижиле билер, ол өйдө Чолушпада машина, трактор жок. Ол жердин аттары абра, чанак тартар, ончо ло иштерди эдер деп. Күскерери карганактын Беш акказы жылайып калган. Жас жедеде, Көөдин уулдары күнет жерлердин кары кайылган, сыгын мүүстеп чыккылаптыр.

Тайга жолло чыккылап отурза, былтыргы этке ийе берген Беш акказы бу түжүп жадар. Уулдар чек кайкажып, кайдан келген, кайда кыштаган дежи, аттын изин тескери истегилеп чыкса, ат каныл мөштөрлү жаан кар түжетен капчал жерде сыгырганнын жууп салган өлөнин жип кыштап алала, жас жеткенин сезип, омуруунда карды бузуп чыгала, жолло тайгадан түжүп отурганы ол эмтир. Бөрүлердин истери көп, атты канайып жигилебеген дежи, онон ары аттын кыштаган жерин лаптап көргөн болзо, бөрүлер мантагылап ла келгилейле, аттын жанына тура түжүп, атка арай жетпей, жынылап барып токтоп турган истерин көрүп, кайкажып түшкүлөгөн. Ол Беш акчага кем айдып берген — тударга бөрүге мантаган ла тынду керек деп. Бөрүнүн турган тындуга оозы ачылбайган деп угуп жүрөтө, онызы чынга келижип жат. Беш акча кыжыла канча бөрүге жидирбей жүргенде.

Эмдиги жылы мал сүреен жобож. Эл Ойында эмдик үредистен де көргөндө. Эмдик эки-үч ле калып жүрөле, камчыладып желе берер. Кижиле оошошто көрүп жүргенде, эмдиктин туйлажына чыдашпай, эмдикчинин тумчугынан кан үре согылатан. Эмдикти озо кижендеп алала минер, эмдикчи минип алза, киженин бир колындыгызын айрып, өрөөлүгө жортор. Өрөөзин алган кийинде туйлаш ондо ло башталатан. Эмдик туйлай-туйлай уча ла беретен. Кезик улус кийинен барып, эмдикчини де бедирегилеп туратан, эмдигин де тударга сүрүшкилейтен.

Үлүкыда айгырлардын калжулары коркышту. Жаскыда беелер төрөгилеп, кулундар боло берзе, айгыр жылкызына кижини де жууктап. Бир жыл Улаганда кемнин де айгырын бөрү тудуп жиген деп куучын болгонын кайкап уккам.

Чолушманда, бистин Көк-Паш колхозто тогус айгыр жылкы болгон. Айгырлары Калжан айгыр, Сүт танма, Жеек, Кула-Айгыр, Молодой ло о. ө. аттарла адаган. Ол айгырлар бойы бөрүге жидирерден, кулундарын, жабааларын корыгылаятан.

Айгырларды ончозын мингилейген.

учуралдар

Күскиде аш жуунадар өйдө олорло чанактуу сноптор тартар, эдиргенде молотилка толгоор. Олордын ордына жылкыларын жоон, карган беелер башкарып жүрөт. Ол Калжан айгыр дейтени айула да уружып-согужып туратан. Эңирде жылкызын ферманын жанына жууп экелер. Кезикте тунде айгырдын киштежиле айудын огуружы угулып турза, улус отту-турунду чыгып кыйгырыжып, эр улус болзо, мылтык адып туратан. Көөркий Калжан айгыр эртен тура жылкызын чого жууп салала, ферманын эжигине келер, айуга туттурткан, тырматкан баалузын ыштадар, чымыл чычпазын деп улус сары саржула сүртүп берзе, жылкызындаан жүре беретен.

Бир өйдө кычыргам. Алдында улуста машина жок өйдө айылдаш жаткан журттарда нөкөрлөр бирүзине вечерлеп айылдап жуулышкан эмтир. Айылдашта арагы жок. Оромыш жаш балалу үй кижизи чала калап барадарда, бир нөкөри «Же бис жаналык, жаш балалу улус» деерде, ол ло деремнен нөкөри: «Же сен жан, мен сега жедиже берерим» деген. Булар атту кашовка чанакла жүргүлөп турган. Артып жаткан

нөкөринин ады сүреен шулмус-чалгаа, оос тартырбас ат болгон. Озо барган нөкөри не жедижер болуп мантадып браададарда, ады бир жерге тып ла туруп калган. «Ну ла ну» деп боожозыла атты эки жалмажына соксо, ат турар. Туура барып жорторго, кар жаан. Не болгон деп чат кайкайла, чанактан түжүп, аттын алдынан барып көрөр болзо, байагы озо барган нөкөринин чуулганда балазы.

Бу учуралды канайып ондоор. Ат бу баланы алтап, ажыра калырга жарабас деп ондоп турган ба, айса не?! Көөркий эржине—жылкы мал керегинде болгон онон до өскө учуралдар кайда барат.

Озодон ло албатынын ук сөстөринде, кеп куучындарында Ат жыл жымжак, мөрлү, текши сөслө айтса, жакшы жыл дежетен. А бу жыл не болды. Же кыш жылу, жас эрте келген. Малдын курсагы—өлөн айдары жок жакшы. Онон кара жерде калап чыкты, албаты-жон шыраны көргүлөди. Озодон ло бери мөндүр Карлушкандан Кызыл-Өзөк жаар кече беретен, а быжыл городты келип «токпоктоды». Калганчы өйлөрдө айдын-күннин башкарынып бараатканын кижжи кайкаар.

А. КАЧАКОВ,
Улаган журттан.

«Бичидиш-2015»

«Алексей Николаевичке эзен айдыгар...»

«Алтайдын Чолмонына» бичип турган улус эмди де бар, же газетке бичидеечилер астап жат деп агычегинче айдар керек. Мындый айалгада газеттин эрчимдү журткоры Улаган журтта жадып турган Алексей Николаевич Качаковтуй улус керегинде айтпас арга жок.

Керек Сапо, Николай Васильевич Шодоев, Александр Айдынович Матыков, Родион Михайлович Кыдрашев, Раиса Кирилловна Казакпаева, Василий Ядагаев, Константин Жоргончинович Шылыков, Борис Тадыров, Бодый Толкочок, Л. Ерленбаев, К. Ельдепова, А. Манзырова, М. Мызаев ле көп-көп өскө дө улусты бистин кычыраачылар жакшы билер. Олордын бичимелдери газеттин страничаларында улай ла чыгып туру. Мынан да ары чыгар деп иженер керек.

«Алтай тамыры—Кадын, албаты тамыры—«Чолмон» деп тегин айдылбаган эмей. Кадын тайыссып барза, Алтайыс кунураар, «Чолмоны» кунурап барза, тилис өскүссиреер. Көп неме өрө адалган чечен ле эптү тилдү авторлордуй улустан камаанду.

А. Н. Качаков алтай тилдү газедин азыйдан бери бичиткен де, ого көп жылдардын туркунына бичиген де. Онын ижинде эмди де турушканча. Кычыраачыларды бойынын бай-солун тилиле, эрмектериле кайкатканча. Алексей Николаевичтин бичинетен эрчими анчада ла калганчы өйдө тыгыды деп айдар керек. Сегизен жашка ууланала мынайда көп бичинетени тегин неме эмес. «Алтайыстын тарал кужы», «Айуны да адып кийинип турбай», «Букактын жетен алтынчы айузы», «Жылкы мал керегинде кайкамчылу учуралдар» ла өскө дө куучындар бистин көп кычыраачыларды кайкаткан ла жылбиркеткен.

Жарым жыл боло берди бе кандый, иштеп турган кыбымда отурзам, меге бир орус кижжи телефон сокты:

—Качаков деген кижжини газеттин редакциясында слерди жакшы билер деп уктым, фамилиягар Тохнин бе?

—Эйе, Алексей Николаевич ле бис тааныш, не болды?

—Бу кижжи менин адам Щербаков керегинде «Алтайдын Чолмонында» сүрекей жакшы бичип салган, Качаковтын адрес-сурузын берген болзогор...

Мен Алексей Николаевичтин сурузын ла телефонун бердим.

Кийинде угар болзо, Щербаковтын уулы Улаганга жеделе, Алексей Николаевичтин айлын табала, ого жаан быйанын айткан, күндү-күреезин экелген эмтир.

База бир учурал. Бу жайгыда Алексей Николаевич ле бис экүде телефон ажыра кыска куучын болгон. Ол Оңдой аймактын журттарынын бирүзине айылдап жүрген эмтир. Янында отурган улустын бирүзи Улаган аймактан келген кижжи деп угала, А. Н. Качаковтон сураптыр:

—Слер Улаган аймактын кажы журтынан? —Улаганнын бойынан.

—А. Качаков деген кижжини билерер бе? Онын «Алтайдын Чолмонында» чыккан куучындары сүрекей солун ла жылбүлү, бу ла жуукта «Айуны да адып кийинип турбай», «Букактын жетен алтынчы айузы» деген куучындарын жылбиркеп кычырдым. Ого тушташагар, жаан эзен айдып барыгар. «Айтканыгарга быйан болзын, ол кижжи мен»—деп, Алексей Николаевич каруузын берерде, байагы кижжи удур унчукпай, бир эмеш кайкаганду көрөлө, ого удур колун сунган эмтир.

Алексей Николаевич бичиген куучындарын жуула, бойынын бичигин чыгарарга туру деп уктым, ондый шүүлтени акту күүнимнен жөмөп жадым. Онын газеттерге бичип баштаганы удап калды, бичигени де көп. Онын учун бу жылдын учына жетпей, Качаков Алексей Николаевичти Россия Федерациянын Журналисттеринин биригүзинин турчызына алзын деген угузуны Москвага аткаратан өй келген деп бодойдым.

Бу ла жуукта Алексей Николаевич ле Тамара Кирилловна Качаковтордын «алтын тойы» болор деген табыш келди. Онын учун бу экүге, бала-барказына су-кадык, ырыс күүнзейдим!—«Алтайдын Чолмоны» газеттин Слерге быйанду өмөлигинин адынан.

Т. ТОХНИН.

Майма

Балдардын су-кадыгы шинделет

Тургуза өйдө Майма аймактын журттарындагы бала-барканын су-кадыгы шинделип туру.

Үлүрген айдын бажынан бери аймактын төс эмчилигинин врач-специалисттери аймактын үредүлик учреждениелеринин 100 үренчигинин су-кадыгын шиндеген. Бастыраандай өткүрген медициналык шиндештердин көргүзүлери ле болзо, көп саба учуралдарда балдар курсак ылгаар органдардын, көстөрдин ле сөөк-тайактардын ооруларыла оорып турган. Жылдын учына жетире диспансеризацияны аймактын ончо журттарынын балдары өдүп койор. Шиндештердин уч-турулталарын врач-педиатрлар көрүп, бойларынын түп-шүүлтелерин эдер, оорып турган балдарды үзеери шиндештер өдүп эмдензин деп ресэмчиликтөөн аткарат.

Майманын школына—50 жыл

Үлүрген айдын 25-чи күнинде Майма журттын 2-чи тагмалу орто үредүлү школы төзөлгөнүнөн ала 50 жылдыгын темдектеерге белетенип туру.

Бу школ 1964 жылда ачыларда, ого баштап ла 583 бала үренип келген. Онон бери көп өй өттү. Школды түгескен көп тоолу балдар жаан телекейдин жолына чыгып, башка-башка иштерде мөрлү иштегилеп жүрү. Бу өйдин туркунына оны 24 үренчик алтын медальла, 43 бала мөнгүн медальла божоткон. Тургуза өйдө ондо 470 үренчик үренип жат, 45 педагог иштеп туру. Үредүчилердин ортозында РФ-тин ле АР-дин үредү ле жашөскүримнин политиказы аайынча министрстволорынын, АР-дин Эл Курултайынын Күндүлү грамоталарыла кайралдаткан. «РФ-тин текши үредүлигинин күндүлү ишчизи» деп атла адаткан үредүчи В. В. Акимованын сүр-портрети аймакта Күндүнүн доскозында илилген турат.

Юбилейлик байрам бу школды башка-башка жылдарда божоткондорды, мында иштеген үредүчилерди уткып, школдын үредүлү кыптарыла, музейиле таныжарыла башталар. Айылчылар школдын түүкизине учурлалган фотокөрүни ле фильмди көргилеер. Онон ары учурлу бу керек-жарактын окулу бөлүги аймактын Культура аайынча төс жеринде улалар. Ондо школдын жаан өмөлигине уткуулду жараш күүнземелдер айдылып, жедемдү иштү үредүчилерге ле талдама үредүлү үренчиктерге кайрал-сыйлар табыштырылар, ойын-концерт көргүзилер.

Көксуу-Оозы

Аймакка—90 жыл

Туулу Алтайдын база бир жараш толыгында турган Көксуу-Оозы аймак төзөлгөнүнөн ала 90 жылдыгына учурлалган юбилейлик байрамын үлүрген айдын 15-чи күнинде бийик кеминде өткүрүп салды.

Бу байрамда Алтай Республиканын Башкарузынын Председателинин ордынчызы А. А. Сакладов, аймактын ла журт жеезелердин администрацияларынын чыгартулу улусы туружып, уткуулду сөстөрүн айткандар. Окулу бөлүкте Көксуу-Оозы аймакта журтап жаткан 90 ла онон өрө жашту улусты (32 кижинин ортозынан 4-үзи келген), Ада-Төрөли учун Улу жуунын туружаачыларын (эзен отурган 8 кижинин 3-зи келген), иштин ветерандарын ла о. ө. тоомжылу улусты уткыган, ордендер тагынгандардын ады-жолдоры адалып кычырылган. Аймактын түүкилик жолы керегинде слайдтарды улус соныркак көргөндөр.

Анайда ок аймактын төзөлгөн күнинде чыккан эки болчомго, жартап айтса, Баштануудан Кыпчаковтордын билезинде сыгын айдын 14-чи күнинде чыккан экинчи балазы Алиананы ла Сидинкиндердин билезинде сыгын айдын 15-чи күнинде чыккан үчинчи балазы Захарды уткып, сыйлар сыйлалган. Мария ла Петр Мерлушкиндерге (Көксуу-Оозынан), Александра ла Сергей Ерлиндерге (Жүгүрүктөн), Наталья ла Валерий Суворенковторго (Көксуу-Оозынан) «За любовь и верность» деп медаль табыштырылган.

Көдүрини өйинде бойларынын жараш ойынын, кожон-бийелерин «Сибиряк», «Галонька» деп фольклорлык өмөликтер, ветерандардын хорлоры, «Надежда», «Березонька», «Гнездышко» деп ансамбльдар, биенин «Хрустале» деп өмөлиги сыйлаган. Журтээлемдик аш-курсактардын, эдимдердин жарымказы, журт жеезелер белетеген фотокөрүлөр сүреен жылбилү болды.

С. ОПОНГОШЕВА.

Горно-Алтайск

Шатрала баштапкы турнир өдөт

Газеттин мынан озо номерлеринин бирүзүндө Интернеттеги «Abstractgames» деп сайтына шатранын ээжилери ле Интернет ажыра ойнойтон программа салынганы керегинде бичиген эдис. Эмди бу баштанкай жолун алып барадат деп айдар аргабыс бар.

Айдарда, тургуза өйдө сайтта баштапкы турнир өдүп туру. Ондо орус шашканын узы, Россиянын чемпионы А. Тевелев-Сладков (Москва к.), А. Осипов (Москва к.), Джанг I (Германия), 2008 жылда Эл Ойыннын, Алтай Республиканын чемпиондынын ла онон до өскө көп тоолу маргаандардын жеңүчили Т. Питешева, Сибирдин ле Ыраак Күнчыгыштын эки катаптан чемпиондоры, РСФСР-дын шатрала спорттын устары А. Сельбиков ла А. Торбоков туружып жат. Турнирден башка эки бойыла ойнойтон матчтар өдөт.

Интернетте шатранын турниринде шашканын жүзүн-башка бүдүмдеринин ойынчылары турушканы шатранын спорт ойын болгонун жарандыраарына ла ого көп жаңы марлар (приёмдор) табыларына арга ачылат. Өскө сөслө айтса, шатранын өзүмине жаңы алтам эдетен айалга төзөлдөт. Алтайдын шатрачылары бу айалганы өткүрбей, турнирлерге база эрчимдү турушсын деп кычырып турум.

Шатранын тренерлерин, ветерандарын, жаан улусты бойынын бала-барказын Интернетке кирип, алтай ойынла ойнотсын деп кычырадым. Ойыннын ээжилери сайтта бар, шатра ойноп билбес кижжи онон ло үренип алар аргалу.

А. ТОРБОКОВ.

Куладынын школына—85 жыл

Жаан телекейге жол ачкан школыс

Күмүш бүри урулып,
Куулгазындү күс келзе,
Күзүни үни угулып,
Бала тужым эбелзе,
Јүрегимди сыстадып,
Јериме барар күн келер,
Туштажуны сакыдып,
Бороргон журтым көрүнөр...

Г. Б. Чекуршев

1926 жылда Ондой аймактын Кулады журтынын коммунасында улусты бичикке үредер ликбез дейтен пункт ачылган. Ол керегинде 1929 жылдын январ айынын 17-чи күнинде чыккан «Кызыл Ойрот» деп газетте мынайда бичилген: «Бийик кырларда, јолдон ыраакта 20-ге шыдар айылдар турат, олардын ортозында көсти сүүндиретен јаны школ, ясля, мылча. Бу Куладынын культурный тӱзӱгӱзи».

Кулады, Ак-Кем ле Текпенек ӱзӱктӱрдин бастыра улусты бириккен. Болдырев Кыйгас деп кижии бойынын туразын школ болзын деп јазап берген. Энирде јааны-јажы ээчијип, үредүге баргылайтан. 30 кире кижини бичик-биликке Шатинов Пӱпши үреткен.

1929 жылда баштамы класстардын школы ачылган. Школдо баштап ла И. В. Суразаков, Тозыяков (архивте ады јок, ӱбӱкӱзи ле бичилген), кийинде А. Штанаков, А. Калатский иштегендер. Баштапкы үренчиктердин тоозында Аспанова Шына, Мендешев Тайлаш, Шалтаев Јыргал, Борсуков Карамай, Борсукова Кымыс ла онон до ӱскӱлӱри болгон.

Школдо үредү 4-чи ле класка јетире болгон, ого айылдаш Боочы журттын балдары да күүнзеп келип үренип туратан.

Ада-Тӱрӱл учун Улу јуунын алдында ла кийинде ӱйлӱрдӱ школдо Е. К. Бочкин, К. И. Максимов, Т. И. Мачакова, Н. М. Эдокова ла онон до ӱскӱ улусты иштегендер. А. Е. Тундинов јуунын кийинде узак ӱйгӱ школдын директоры болгон. Бу кижии Ада-Тӱрӱл учун Улу јуунын туружаачызы. Оныла кожо М. Е. Ардиматов, Р. Я. Кокулекова, Н. М. Эдокова, Е. М. Холодилина иштегендер.

Бистин школдын база бир оморкойтон кижизи—Ада-Тӱрӱл учун Улу јуунын туружаачызы, ады јарлу математик Кискин Чында Таймергенович. Ол Томсктын государственный пединститудын једимдү божодып, 1950 жылдарда 5-6 класстарга алтай тилле математиканын болушту бичигин белетеп, кепке басып чыгарган.

Куладынын школында үренген Чекуршев Петр Бочиевичтин эске алынганы:

—Куладынын школына 1-кы класка 1940 жылда сегис јаштуда баргам. Ол ӱйдӱ 1-кы класка сегис јашту балдарды алып турган.

тырабысты кийиндирген: уулдар костюмдарлу, кыстар пиджактарлу ла юбкаларлу. Айдарда, школдын формазын кийген эн баштапкы улусты бис эмтирис.

Караколдын школында үренген балдардан Чугина Чечеш, Мешкинова Клара, Яманова Эмил, Кубашев Тактан, Судуева Байрым, Триянова Чүрмеш артканыс. Кемди де ундыган болзом, ачынбагар. Бистер јуунын ӱйинде

Куладынын школы. 70 жылдардын учы

үренген балдар. Үредү бир де үзүлбеген. Јангыс ла кийим, курсак јокто үредүбиске барып болбойтоныс. Онойып, јайгы каникулдарда бугул тартарыс, энелерисле кожо бозулар кабырарыс, кыстар күнине үч катап уй саарга болужар...

Тӱрӱл школымды јубилейиле уткып, ӱмӱлигине су-кадык, бийик једимдер күүнзейдим. Балдар јакшы үренип, јаан једимдерге јетсин деп күүнзейдим.

Борсуков Николай Карамеевичтин эске алынганы:

—Куладынын школынын нулевой класзына бис, 1946-1947 жылдардын балдары, терекӱм ӱдүктӱрлү, кеден-бӱс сумкаларлу барганыс. Баштапкы класка кӱчӱристе, нулевой классты јоголтып ийгендер. Бисле кожо 1948 жылдын балдарын отургыскан.

Баштапкы үредүчилерис Маскина Агния Моисеевна, Маскина Анна Моисеевна, Бедесов Семен Эркемеевич, Бедесова Ольга Ивановна болгон.

леков Борый, Белеков Слава, Быйбиев Текеш, Кохоев Јетке, Сарбашев Капый, Шумаров Ногон, Мамыев Капый, Киндинов Виктор, Дилькичинов Эркеменди, Мекечинов Александр, Ойноткинов Солон, Кудачинов Беленир, Чекуршев Юрий, Аспанов Николай, Майчиков Казак, Козин Борис, Кудачинова Зоя, Мамыева Содой, Булгакова Галя, Анчина Надя, Бочкина Таня, Маскина Нина, Кучинова Роза, Ма-

карова Галя, Майчикова Клава.

Кожо үренген үре-јелелеримди, најыларымды ӱткӱн ӱйлӱрдӱ эзедип, күүрелей куучынга кычырадым. Үреткен үредүчилеримди байрамла уткып турум.

Чадаев Алан Григорьевич:

—Ыраак талада үренип јүреле, үредүчилеримдин берген билгиригин чыңдыйы учун, бийик үредүни алганыма быйанду јүредим. Үредүчилериме: математиканын Е. П. Чугуловага, орус тилдин З. И. Иришевага, физиканын Э. М. Култуевага, класстын башкараачызы Н. М. Ечешевага, баштапкы үредүчима Э. Н. Кимдиковага алкыш-быйанымды айдадым.

Јылу сӱстӱр—кару үредүчилериме

Бистин школдын јубилейине учурлай бисти, школды 2004 жылда божоткон балдарды, јүрүмге таскаткан класстын башкараачылары керегинде тоолу сӱс айдар күүним бар.

Билгирдин јажытту телекейин биске Эмма Николаевна Кимдикова ачты. Ол бистин школдо баштамы класстардын үредүчизи болуп 30 жылдан ажыра иштеп јат. Эмма Николаевна керсү, јалакай үредүчи. Бис Эмма Николаевнага тӱней болорго, онон тем аларга амадайтан эдис.

5-чи класстан ала бисти Кемдикова Мариэтта Петровна башкарды. Ол Куладынын орто үредүлү школында тӱүкиндин үредүчизи. Ол кажы ла кижини бойынын шүүлтезин, санаакүүнин корырына, чындык јүрерине үреткен.

Кезик ӱйгӱ бисти Экемел Петровна Чадаева башкарган. Башкараачыбыстын баштанкайыла јаныйылдык кафени школдо бис баштаган эдис. Онон бери он жылдан ажыра ӱй ӱткӱн дӱ болзо, бу јанжыгу школдо эмди де артканча.

Бис школды божодып та салган болзоос, кару үредүчилерис јаантайын бистердин кандый јүргенисти сурап, бис учун санааркап ла сүүнип јүрет. Тӱрӱл школыстын 85 жылдык байрамында сүүген «энелеристи» уткып, су-кадык, кӱп-кӱп јаш, јарык күүн-санаа, ырыс, сүүнчи ле јаан-јаан једимдер күүнзейдис.

Аяна ЧЕКУРАШЕВА, директордын таскамал иш аайынча ордунчызы.

Кару јерлеш!

*Тӱрӱл школыгар тӱжӱктӱн јымжак,
ӱскӱн турагар ӱкӱдӱн тату,
Карузыган ӱйлӱргӱ кайра кӱрӱргӱ,
Кару, јалакай сӱстӱр айдарга,
Канчын јишт ӱйлӱрдӱ эзедерге,
Куладынын орто үредүлү школы
Толуп јаткан 85 жылдыгына
Слерди јүлүрген айдын 31-чи күнинде
16⁰⁰ саатта кычырып туру!*

Алдында рядта: үредү иштин ветерандары Е.К. Мендешева ла А. С. Чекуршева үренчиктериле

Үредүчибис Байдасова Мария Ивановна болгон. Класста балдар кӱп болгон: Беленов Мӱрӱй, Мандаев Качканак, Ямаева Јеле, Мендешева Тыда, Бакчабаев Маркс, Чичанова Чулаш, Урчимеаева Јелечи...

Класста кӱп бичик јок, бир-эки ле букварь. Класка јуулыжала, бир кижии кычырза, артикандарыс угатаныс.

2-чи класста Мачакова (Сабаева) Тамара Ивановна үреткен. 5-6 класстарды божодып, кийинде тӱрӱл школында үредүчи болуп иштегендер Кокулекова Эрте, Едокова Јелечи, Майчикова Сегис.

4-чи класста Кокулекова Арајанчы (Раиса) Янгиновна үреткен.

Кискин Чында Таймергенович бисти 1946 жылда кандык айда Караколдын школына баштап апарган. Күскиде школго барарыста, бас-

5-чи класка Караколдын јетијылдык школына барып, интернатта јадып үренгенис. Онон Куладыда јетијылдык школды ачып ийерде, бистер ойто бери једип келдис. Боочы, Кулады журттардын балдары 7-чи классты божодорыста ла сегисјылдык школ ачылган.

Айдарда, бис Куладынын сегисјылдык школынын баштапкы выпускниктери болорыс. Ол туштарда школдын директоры болуп Качканак Александр Николаевич, Тантаков Григорий Кадуевич иштегендер. Үредүчилер—Окчинова Ольга Сергеевна, Тантакова Ольга Григорьевна, Кыбиева Павлина Ялашевна, Саймунова Раиса ла онон до ӱскӱлӱри.

Бисле кожо үренген балдар: Борсуков Јорыкчы, Бедюров Бронтой, Бе-

Тоолор ло керектер:

1956 жылда баштамы школдын директоры болуп 27 јашту Бедесов Семен Эркемеевич иштеп баштаган.

1958-1986 жылдарда баштамы класстардын үредүчизи Маскина Агафья Моисеевна болгон.

1961 жылда школ 7 класка јетире үренерине кӱчкӱн. База бир жылдан сегисјылдык школ ачылган. Школдын директоры болуп Качканак Александр Николаевич деп кижии иштеген.

1963 жылда сегисјылдык школды божоткон баштапкы үренчиктер: Бедюров Бронтой, Бочкина Татьяна, Белеков Слава, Борсуков Михаил, Киндикова Галина, Мамыева Содой, Кохоев Владимир, Кулинова Роза, Маскина Јергелей, Белеков Александр, Анчина Надежда, Быйбиев Текеш, Мамыев Капитан ла онон до ӱскӱлӱри. Бу класстын башкараачызы Ольга Сергеевна Окчинова болгон. 1964 жылда Куладынын школын божоткондордын быјыл туй ла 50 жылдык јубилейи.

1969 жылда сегисјылдык школды божоткондордын 45 жылдык јубилейи. Олардын үредүчизи Ольга Яковлевна Мандаева болгон.

1972 жылда Кулады журтта јаны школдын туразы тудулган. Јаан спортзалду, башка-башка кыптарлу јакшы телкем школ канча жылдардын туркунына кӱп үренчиктерин јүрүмдин јаан јолына чыгарды. Бу школдо директор болуп иштеген улуст: С. В. Тундинова, Р. И. Киндикова, В. К. Паянтинова, А. И. Чакпыртов, А. А. Марков, Е. К. Киндикова, Е. П. Чугулова. Бу ӱйлӱрдӱ школдын завучи болуп ченемели бийик, алтай тилдин ле литературанын үредүчизи Т. Т. Кахтунова иштеген.

Кӱп выпускниктер үредүчи болуп, тӱрӱл школына иштеп келгендер. Олардын тоозында Т. К. Чекуршева, Р. С. Кучинова, А. А. Тундинова, Т. М. Бакчабаева, В. М. Татина, А. Е. Ечешев, Р. Т. Елдошева, Э. Б. Ороев, А. Ю. Чекуршева. Узак жылдардын туркунына үредүчинин јенил эмес ижин бӱдүрген үредүчи ветерандарыс—А. М. Маскина, О. С. Окчинова, А. С. Чекуршева, Т. Т. Кокулекова, Е. К. Мендешева, Е. К. Киндикова.

40 жылдык јубилейин 1974 жылда божоткон үренчиктер темдектеер. Баштамы класстарда башкараачызы Валентина Токтоевна Адарова.

1979 жылда школды божоткон балдар 35 жылдыкты темдектеер. Башкараачызы—Манышева Ольга Сергеевна.

1984 жылда онјылдык школды баштапкы божоткондор: Текенов Айдар, Тайтаков Амаду, Сайданова Аля. Олардын быјыл 30 жылдык јубилейи. Класстын башкараачызы—Тамара Тӱлӱсӱвна Кокулекова.

Бүткүл орооннын тӱүкизинде 90-чы жылдар эн ле кӱч ӱйлӱр болгон. Бу јенил эмес ӱйдӱ Куладынын орто үредүлү школында он бир жылдын туркунына директор болуп Евдокия Карнаковна Киндикова иштеген.

2010 жылдын чаган айда эмдиги ӱйдин некелтезине келиштире јазалган школдын ачылтазы болгон.

Ада-Тӱрӱл учун Улу јууда турушкан үредүчи јерлештеристин ады-јолдоры бичилген керес доско Ондой аймактын ветерандар Совединин болушыла 2013 жылда ачылган. Ондо Бочкин Ефим Кандеевичтин, Кискин Чында Таймергеновичтин, Тундинов Александр Эдискиновичтин ле Максимов Карл Ивановичтин ады-јолдоры бичилген.

Тургуза ӱйдӱ Куладынын орто үредүлү школында 90 үренчик ле болчомдордын «Кайынаш» деп садынын филиалында 29 бала үренедилер. Школдо 22 үредүчи, 4 таскадаачы ла 15 ишти. 45 үренчик јук ле «4» лӱ «5» темдектерге үренедилер. Школдо балдардын «Карлагаш республика» деп ӱмӱлиги једимдү иштейт.

Беш үредүчи бийик категориялу ле баштапкы категориялузы—алты. Онойдо ок Албаты үредүзинин отличниги—1 (Бакчабаева Татьяна Марковна), РФ-тин нерелү үредүчизи—1 (Ечешев Аргымак Ерелдеевич), орто үредүлүктин Күндүлү ишчизи—1 (Чугулова Елена Петровна).

Ўредүликте

Школдор жаңы стандартка көчөт

Өткөн недеде АР-дин үредүчилердин билгирлерин бийиктедер институтунда «Баштамы ла орто текши үредүликте федерал государственной стандарттарды (ФГОС) жүрүмде бүдүреринин эп-аргалары» деп адалган курстар өттү. Бу курстарга республиканын школдорунун директорлору, завучтары ла үредүчилери келген. Курстардын солуну—оны Татарстаннан келген профессор, экономикалык билимдердин докторы, Приволжьеде үредүликтин ишчилеринин билгирлерин бийиктедер талалар ортодогы төс жеринин директору Раис ШАЙХЕЛИСЛАМОВ өткүргени.

Жанар алдында Раис Фалихович «Алтайдын Чолмоны» газеттин корреспонденти Светлана ТРИЯНОВАГА жолыгып, интервью берди.

—Раис Фалихович, элден ле озо бойыгар керегинде куучындап ийзегер?

—Мен педагогикалык билимдердин кандадады, экономикалык билимдердин доктору. Ижмиди мен физиканын ла математиканын үредүчизинен баштагам. Черүден жанып келеле, 10 жылдын туркунына школдын директору болгом. Набережные Челны калада үредүликтин башкартузынын жааны болуп иштедим. Мында иштеп тура, «Наука и школа» деп журнал, «Серебряный звон» деп газет тзөдүм. Казаннын государственной университетинин Набережные Челныдагы филиалынын директору болдым.

2004 жылда Татарстаннын үредү аайынча министрине тудулгам. Эмдиги бүдүрүп турган ижмиди билеригер.

—Слердин профессионал жолоор үредүлик ле башкараачы иштерле бек колбуда эмтир. Бу кире иштерде иштеп келеле, Слер элден ле озо үредүликтин кандый сурактарына аяру эдедигер? Кандый үлекерлерле, темаларла иштейдигер?

—Кандый да жамыда отурзам, мен үредүликтин башкартузынын сурактарыла иштейдим. Ого школдон озогы үредүнин, баштамы ла орто үредүнин, бийик профессионал ла үзеери профессионал үредүлердин башкартулары кирет. Бүгүнгү күнде менин төс ижим—үредүликке жаныртулар кийдирери,

үредүчилердин билгирлерин бийиктедер институттарла кожо школдорго федерал государственной үредүлик стандартты (ФГОС) кийдирери ле башкартунын ижин жарандыраы аайынча чокым алтамдарла иштеери.

—Слер, байла, көп тоолу статьялардын, бичиктердин авторы?

—Үч монография бичигем. Бичиген статьяларым ла пособиелерим көп сабада РФтин калаларынын текши үредүлигинде тзөмөл-экономикалык механизмди жарандыраы аайынча. Билим иштеринин чокым тоозын айдып болбозым.

—Алтай Республиканын институтуна Слер экинчи катап келип жадыгар. Бу жол-жорыгардын амадузы кандый?

—Республиканын үредүлигинин ишчилерине үредүликке федерал стандартты кийдиреринин сурактарын мен бойым канайда көрүп турганымла, билеримле үлежерге. Баштапкы күнде лекциялар кычыргам, экинчи күнде практика өттис.

—Айдарда, Слер ФГОС-ты Алтай Республиканын школдорына кийдирери жанынан лекциялар кычырган эмтиреер. ФГОС дегени ол не ондый, ол бистин республиканын үредүлигине кийдирилип калган ба? Бистин ишчилердин бу сурак аайынча ижин кандый деп темдектеерер?

—Мен бойым ФГОС-тын тургузаачыларынын бирүзи. Онын учун бу сурак—ичик-көксимди күйбүреткен, санааркаткан сурак болор.

ФГОС-тын тзөмөли экинчи фазага жетти. Ол не дегени? Келер жылдан ала бу стандарт орто школго келер. Тургуза өйдө ол баштамы школдордо түгенип жат. 1-4 класстар бу ФГОС-ко киргендер. Оны сүрекей күч иш деп айдарым. Бу иштерди кажы ла талада жербойынын ИПКРО-лоры бүдүрөт. ФГОС эн ле озо педагогтордын, завучтардын ла директорлордын профессионал белетенижин некейт. Мындый стандарт жок болгон учун—школдордын кеми, өскө ороондорго көрө, канча катапка артып калган. Албатылар ортодогы шинжүлөрдү көргөндө, бистин ороннын школдоры туку 40-43-чи жерлерде турат, бис керек десе Китайдын, Түштүк Кореянын кийнинде, бисти Турция, Чили акалай

берген. Онын учун бастыра школдорго түрген бу стандартка кирер керек. Школдорго материально-технический, акча-манат жанынан жөмөлтө керек, жангыс ла Башкартулар, аныгу ведомстволор эмес, тангынан улус, меценаттар, аргачылар бу айалганы ондоп, олорго болужар учурлу. Бу бастыра эл-жоннын бирлик кереги. Анайда ок бу иштерди өткүрүп турган ИПКРО-лорго жөмөлтөлөр болор керек. Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск, Нижний Новгород, Самара, Башкортостан калаларда мындый жөмөлтө жакшы. Слердин республикада школдорго жөмөлтө база жакшы деп ондоп калдым.

—Слердин белгегерле, бу стандарт школдорго канча жылдан текши кирип калар?

—Мында белге эмес, чокым амаду бар: 2022 жылга жетире бастыра школдор ФГОС-ко кирип калар учурлу. Же бу жангыс ла чаазындарда артып калар деген чочыду база бар. Чаазындарда—бир, үредүчилер десе эски программазыла ла иштеп арткача. Бис бу керекти ычкынып ийзеес, ол орооннын үредүлигине коомой салтарын жетирер.

—Бу ондомолды үредүликтен эмеш ыраак улуска ондоорго күч эмтир. Онын учун тегин сурак сураайын: Слер татар үредүчилерле иштейдигер, алтай үредүчилерле (алтай үредүчи деп мен республиканын бастыра үредүчилерин адап жадым—авт.) таныштыгар, эки күнге улай кожо иштедер—алтай үредүчинин сүр-кебери аайынча кандый санаа артып калды?

—Мында меге курстарды өткүрерге эмеш күчке келишкен деп айдарга жараар. Ненин учун десе алтай үредүчинин некелтелери жаан ла кату, көрүм-шүүлтелери терен ле элбек. Мындый аудиторияла иштеерге женил эмес, же сүрекей жилбилү ле тузалу.

—Раис Фалихович, Алтай Республиканын үредүчилерине Слердин күүнземелигер?

—Үредүчилерге амыр-энчү күүнзейдим. Ижине тургадый бийик ишжал, профессионал билгирлериле өрө өзүм, ижин жайаан көрүмле бүдүрзин, эл-жон олоордын тоомжызын көдүрзин, жединген жедимдерине сүүнип, ырысту жүрзин деп акту күүнимнен күүнзейдим.

—Акту күүнземелдереер ле мындый элбек куучын өткүргенигерге бийан!

Чуйдын жолы

А. УРБАНОВТЫН фотожуругу.

Каракол журтта жаткан кару кудабыс

БУШУЛДАЕВ

Борис Кахтунович

жаан оорудан улам жада калганына кордоп, кудагайыс Светлана Борисовнага, келдис Сурайа Борисовнага, эжелерине, төрөөн-туугандарына олоорло кожо терен карыкканысты жетирип турубыс.

Көкөрү журтта жаткан кудалары
Бадановтор.

Жоло журтта жадып турган үүребис, нөкөрис Палкина Алтынай Иркитовнага эш-нөкөри

КАТАШЕВ

Василий Анатольевич

жеткерден улам жүрүмнен эрте ырап барганыла колбой жүрекке батпас ачу-коронду жылытуны тен-тай көдүржикип турганысты жетирип турубыс.

Школдо кожо үренген балдардын адынан Брысова Ольга.

«Алтай Республиканын медико-социальный экспертизазынын баш бюрозы» ФКУ-нын өмөлиги Ольга Анатольевна Санзараковага онын аказы

КАТАШЕВ

Василий Анатольевич

жеткерден улам жүрүмнен эрте жүре бергениле колбой карыгып, бу жаан жылытунын ачу-сызын үлежип, кожо көдүршкенин жетирет.

ГАЗЕТТИН ТӨЗӨӨЧИЛЕРИ:

Алтай Республиканын Государственный Лууны — Эл Курултайы, Башкартузы ла «Алтайдын Чолмоны» газеттин редакциязы деп АУ.

УЧРЕДИТЕЛИ:

Государственное Собрание — Эл Курултай, Правительство Республики Алтай и АУ РА "Редакция газеты "Алтайдын Чолмоны"

Газета зарегистрирована управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Республике Алтай, ПИН №ТУ04-0036

БАШ РЕДАКТОР:

Т. Н. ТУДЕНЕВА.
РЕДКҮРЕЕ:
А. М. АДАРОВ
(баш редактордын ордынчызы),
Н. Б. БЕЛЬЧЕКОВА,
С. К. КЫДЫЕВА,
А. А. СЕЛЬБИКОВ
А. А. СУЛУКОВ,
Т. У. ТОХНИН

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Т. Н. ТУДЕНЕВА.
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:
А. М. АДАРОВ
(зам. гл. редактора),
Н. Б. БЕЛЬЧЕКОВА,
С. К. КЫДЫЕВА,
А. А. СЕЛЬБИКОВ
А. А. СУЛУКОВ,
Т. У. ТОХНИН

ТЕЛЕФОНДОРЫ:

Редактордын — 2-23-65, редактордын ордынчызынын — 2-41-70, текшиполитика жүрүм бөлүктин — 2-20-36, жадын-жүрүм ле культура бөлүктин — 2-44-77, экономика бөлүктин — 2-20-35, самаралар альжар бөлүктин—2-50-49, жашөскүрим бөлүктин—2-41-71, жетирулер бөлүктин—2-50-37, реклама бөлүктин—2-68-62, бухгалтериянын — 2-44-44, факс: 2-68-62.

ТЕЛЕФОНЫ:

Редактор—2-23-65, зам. редактора—2-41-70, отдел науки, образования и культуры—2-44-77, социально-экономический отдел—2-20-35, отдел писем—2-50-49, общественно-политический отдел—2-20-36, отдел новостей—2-50-37, молодежный отдел—2-41-71, отдел рекламы—2-68-62, бухгалтерия—2-44-44, факс: 2-68-62.

Общественно-политическая газета

«АЧ» недедеде 3 катап — Вторник, четверг, пятница күндөрдө чыгат.

Газета выходит во вторник, четверг и пятницу.

Отпечатано в ГУПАК «Бийская типография «Катунь», г. Бийск, ул. Советская, 6, тел. 8(3854)32-97-22.

Время подписания в печать: по графику 11.00, фактически 11.00
Цена свободная.

Номер учун каруулу улус:

А. Адаров,
А. Сельбинов,
С. Санакова,
А. Толкочикова.

Компьютерле верстканы

А. Кудачина
белетеген.

РЕДАКЦИЯНЫН—ИЗДАТЕЛЬДИН СУРУЗЫ:
649000, Горно-Алтайск кала,
Чорос-Гуркиннинг оромы, 38.
Электрон адрес: cholmon@inbox.ru

АДРЕС РЕДАКЦИИ—ИЗДАТЕЛЯ
649000 Республика Алтай,
г. Горно-Алтайск,
ул. Чорос-Гуркина, 38.

Автордын көрүм-шүүлтөзү редакциянын көрүм-шүүлтөзүнө башка да болор аргалу.
Автор бичимели учун бойы каруулу.

Точка зрения автора может не совпадать с позицией редакции.
Авторы опубликованных материалов несут полную ответственность за точность приведенных данных.

Бичидиш-2015

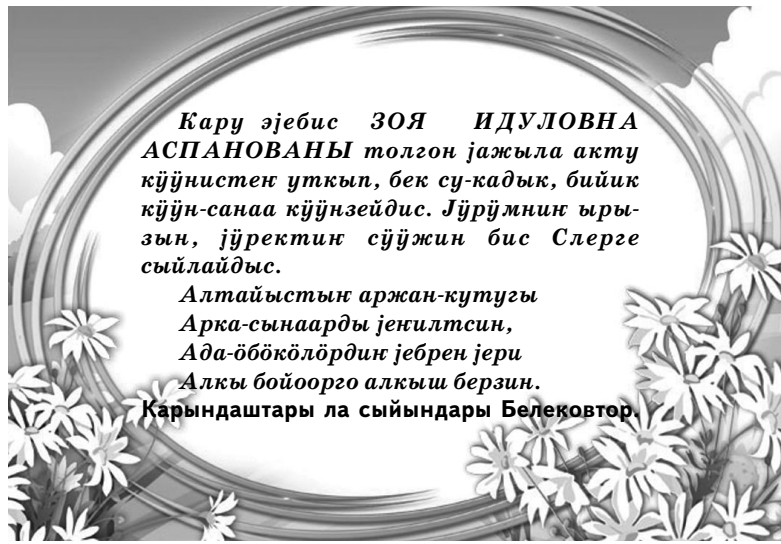
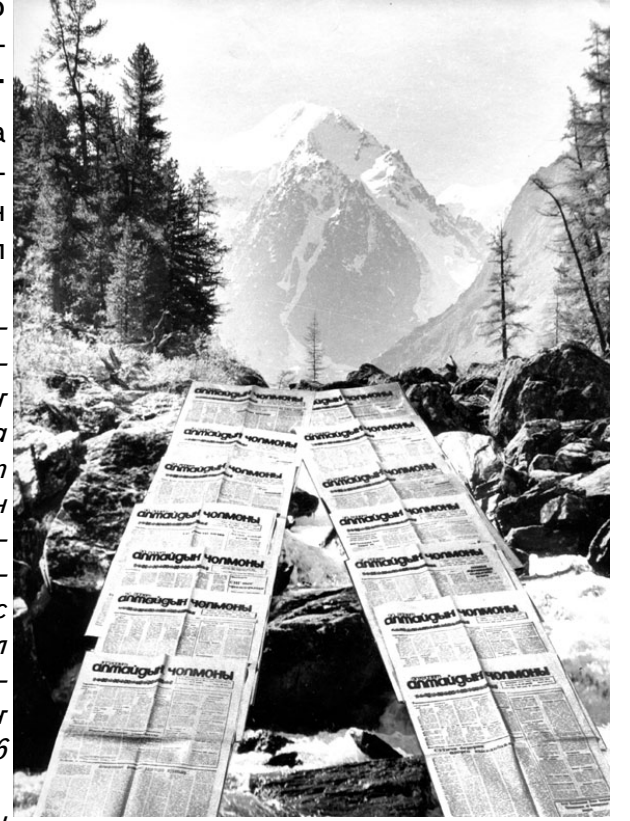
«Алтайдын Чолмоны» газетке бичидигер!

Күндүлү кычыраачылар!

«Алтайдын Чолмоны» газетке 2015 жылдын баштапкы жарымжылдыгына бичидеринин кампаниясы **2014 жылдын сыгын айынын 1-кы күнинен** ала башталып калды. Бу жорык газеттин баштапкы жарымжылдыкка бичидетен жеткилдеш учун баазы эмеш жабызап калган.

Анайып, «Алтайдын Чолмоны» газетке («Родник» ле «Ялдыстык» деп коштончы-газеттерле кожо) бичидеринин жарым жыл учун баазы 884 салковой 40 акча (каталожный баазы 240 салковой болуп артарда, почтанын жеткилдештери учун баазы жабызап, 644 салковой 40 акча болуп калган), жүк ле «Родник» деп коштончы-газетке (неделеде бир катап орус тилле чыгып жат) бичидеринин жарым жыл учун баазы 378 салковой 06 акча (каталожный баазы 150 салковой, почтанын жеткилдештери учун баа 228 салковой 06 акча) болор.

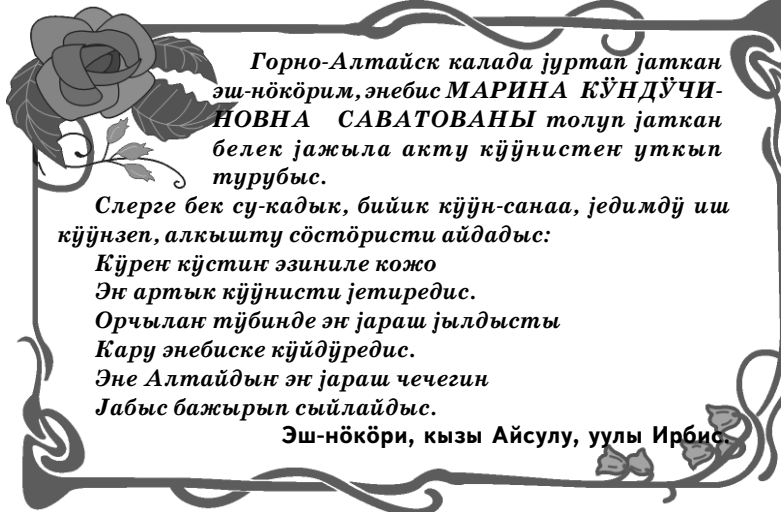
«Алтайдын Чолмонын» почтадан бойы алза (до востребования), жарым жылга баазы 819 салковой 54 акча (каталожный баазы 240 салковой, почтанын жеткилдежи учун баазы 579 салковой 54 акча) болор. «Родник» деп коштончы-газетти почтанан бойы келип алза (до востребования), жарым жылга баазы 355 салковой 02 акча (каталожный баазы 150 салковой, почтанын жеткилдежи учун баазы 205 салковой 02 акча) болор.

Кару эжебис ЗОЯ ИДУЛОВНА АСПАНОВАНЫ толгон жажыла акту күйүнистен уткыл, бек су-кадык, бийик күйүн-санаа күйүнзейдис. Жүрүмнин ырызын, жүрөктин сүйүжин бис Слерге сыйлайдыс.

Алтайыстын аржан-кутугы Арка-сынаарды жекилтсин, Ада-оббөкөлдүрдин жебрен жери Алкы бойоорго алкыш берзин.

Карындаштары ла сыйындары Белековтор.

Горно-Алтайск калада журтап жаткан эш-нөкөрим, энебис МАРИНА КҮНДҮЧИ-НОВНА САВАТОВАНЫ толуп жаткан белек жажыла акту күйүнистен уткыл турубыс.

Слерге бек су-кадык, бийик күйүн-санаа, жедемдү иш күйүнзеп, алкышту сөстөрүсти айдадыс:

Күрен күйүстүн эзиниле кожо

Эн артык күйүнисти жетиредис.

Орчылан түбинде эн жараш жылдысты

Кару энебиске күйдүредис.

Эне Алтайдын эн жараш чечегин

Жабыс бажырып сыйлайдыс.

Эш-нөкөри, кызы Айсулу, уулы Ирбис.

Солундар

300 агаш тарылган

«Живи, лес!» деп Бастыроссиялык акция ойинде Майманын журт жеезинин ле АР-дин «Майма агаш» деп автоном учреждение-зинин ишчилери Майма журтта балдардын садтарынын, школдордын жанында, анайда ок жаңы микрорайондордо ло балдардын ойноор площадкаларынын жанында мөштин ле карагайдын бастыра жаба 300 чаал агаштарын тарыгандар.

АР-дин агаш ээле аайынча министерствозынын жетиргениле, жаңы жерге отургузарга белегеген бу чаал агаштар «Майма агашта» өскүрилген. Олордын «жаштары»—2,5-нан ала 3,5 жашка жетире, узуну—40 см. жетире. Балдардын учреждениелеринин тыш жаңын жарандырап амадула болгон килемжилек акция ойинде отургузылган агажактарды Майманын журт жеези акча төлөтпөзинен бергенин темдектеер керек.

К. ЯШЕВ.

Жашөскүримнин баштапкы форуму

Кан-Оозы журтта «Кан-Оозынын жашөскүрими» деп атту аймак кеминде баштапкы форум үлүрген айдын 17-чи күнинде өтті.

Форумнын ижинде Кан-Оозы журттан ла аймактын беш журтынан келген төртөннөн ажыра жийттер турушкан. Шүүжүгө чыгарылган баштапкы төс суракла—Кан-Оозы аймактын жеринде жашөскүримнин государствен-ный политиказы канайда бүдүп турганы керегинде жетиру-докладты аймактын администрациязынын жашөскүримнин керектери аайынча баш специализи Ольга Чейнина эткен.

Онон жаан учурлу бу керек-жарактын туружаачылары аймакта жашөскүримнин организациязын төзөп, онын башкараачызына Экинур-дын журт жеезинин спорт аайынча специализи Аткир Кармановты тудуп алгандар. Бу организация жашөскүримнин государствен-ный политиказын жөмөп, аймактын жеринде ол аайынча иштеер амадула төзөлгөн. База бир сурак АР-дин жашөскүриминин башкарузына кандидаттар көстөөриле колбулу болгон. Анайып, бирлик үнберишле Аткир Кармановтын, Ирина Туткушеванын ла Шуну Байрышевтин кандидатуралары көстөлдү.

С. ОПОНГОШЕВА.

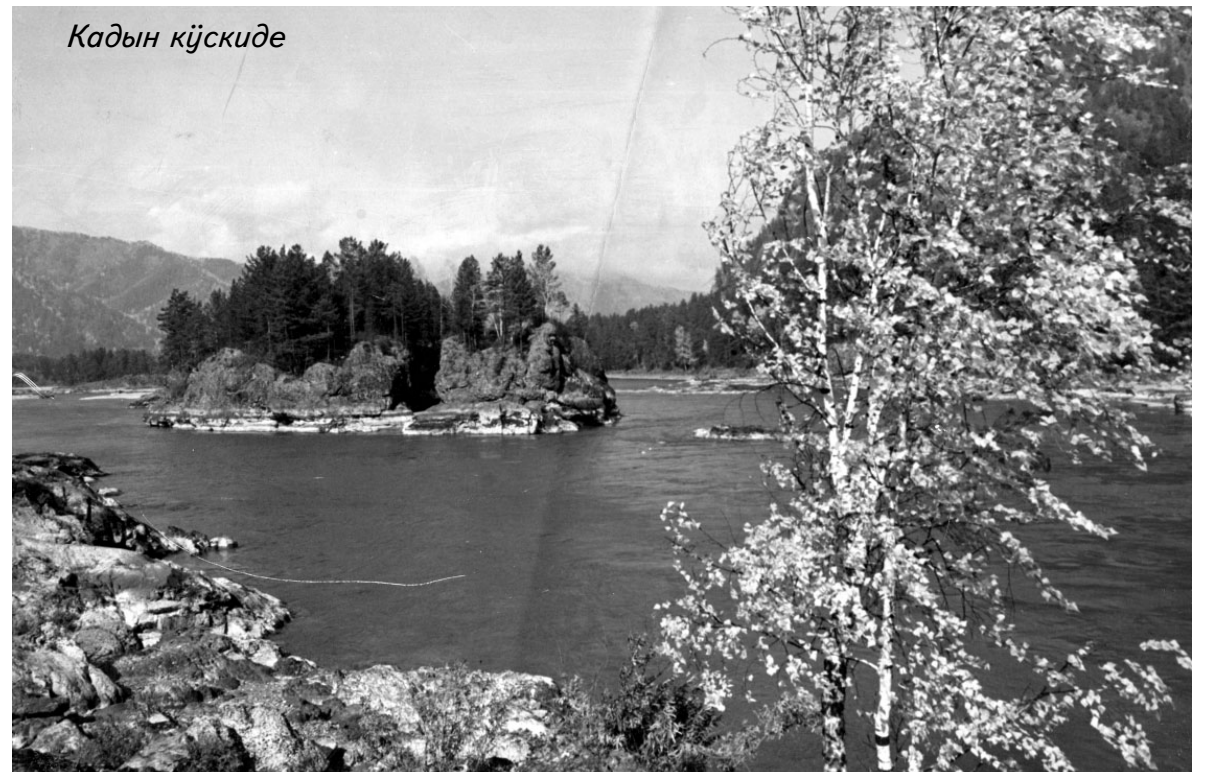
Горно-Алтайск калада жадып турган улус «Алтайдын Чолмо-нын» («Родник» ле «Ялдыстык» деп коштончы газеттерле кожо) редакциядан бойлары келип алза, ол тушта онын жарым жылга бичидетен баазы 240 салковой, «Родник» деп коштончы-газетти база редакциядан келип алза, жарым жылга баазы 150 салковой болор.

Горно-Алтайскта жадып, иштеп турган улус корпоративный бичи-

диштин эп-аргазын тузаланып, газетти ижине жетиртер аргалу. Бу учуралда мындый ээжи-некелтени а жаруга алзын деп сурап турубыс: бир организацияда эмезе учреждени-еде 4-5 бичидеечиден болор учурлу.

Анайып, корпоративный бичидишле «Алтайдын Чолмонына» (коштончы газеттериле кожо) жарым жылга бичидетен баазы 350 салковой, «Родниктий» 200 салковой болор.

Кадын күйскиде

А. ШОДОЕВИН фотожургу.

Реклама бөлүк
2-68-62.

Электрон сурузы:
cholmon@inbox.ru

Түзедү

Ўлүрген айдын 17-чи күнинде «Алтайдын Чолмоны» газеттин 201-чи номеринин 1-кы бүгинде «Школдын түүкизин эске алып...» деген жетиру жарлаган.

Онын калганчы жолдыктарын «Школдын баштапкы директорларынын бирүзи Тадыжеков Михаил Петрович болгон. Школдын туразы бу кижинин башкартузыла тудулган» деп кычырыгар.